

HATOS PÁL

HOGYAN LETT VÉGE? AZ ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM MAGYARORSZÁGON 1918 ŐSZÉN

1918 októberében a magyar parlamentben még viszonylag civilizált vita folyt. Az utca embere viszont nem válogatta meg a szavait. „Nagyobb gazember még nem taposta a magyar földet, mint ez a Tisza István. Hanem össze is beszéltek már a katonák, hogyha visszajönnek, olyan kínzásokkal gyilkolják meg, amelyet még nem látott a világ.” Ezt a kifakadást Baltazár Dezső tiszántúli református püspök – egykor nevelő a Tisza családnál – a budapesti villamoson hallotta, de Tisza csak keserű mosollyal legyintett.¹ 1918 őszére a volt kormányfő már nem csupán a villamos dühös utasai között volt gyűlölet tárgya, egyre elszigeteltebbé vált a Monarchia döntéshozói körében is. Az őt sohasem szívlelő fiatal uralkodó, IV. Károly megbízásából 1918 szeptember 13–26. között megtett délszláv körútja, amelynek során bejárta Varasdót, Zágrábot, Dalmáciát, Boszniát s a szlavón részeket – sőt egy rövid kitérő erejéig Montenegróba is eljutott –, valójában leckéztetés volt az udvar intrikusai részéről. Leckéztetés, amely személyén keresztül az egész alvajáró magyar politikai elitnek szólt.² Wekerle és agilis kereskedelmi minisztere, Sztérényi József szeptember első hetében az Al-Dunánál, a Vaskapunál járt egy hatalmas vízerőmű-beruházás ügyében. A Bánki Donát tervei alapján, a háborúban megizmosodott magyar nagytőkével, Láczy Leó és Ullmann Adolf 500 millió koronás finanszírozásával megépítendő erőmű nemcsak Magyarország, hanem a legyőzött balkáni országok, Szerbia és Románia áramellátását is megoldotta volna – s egyúttal balkáni országok Monarchiától való energetikai függőségét is évtizedekre biztosította volna. A grandiózus terv a magyar birodalmi gondolat utolsó szusszanása volt, távlatos elképzelés a béke „megnyerésére” – ha nem éppen az összeomlás küszöbén merül fel.³ A magyar kormányzat 1918 szeptemberében hasonló buzgalommal gondolkozott Bosznia Magyarországhoz csatolásán is, persze a horvátok kizárásával.⁴ Már az új címer is készen volt. A Tiszát délszláv utazásra küldő udvar szlávbarát köreinek számítása mégis bevált. A magyar politikus az Adria napégette partjainak nyaktörő hegyi útjain nem csupán autótömlők tucatjait használta el, hanem maradék összmonarchiai hitelét is. Az 1918. szeptember 21-i hírhedt szarajevói incidens beszédes példája volt az események sodrával szembeni növekvő tehetetlenségének. Az őt szállásán felkereső horvát-szerb-bosnyák küldöttségnek a délszláv egységet és önrendelkezést nyíltan megfogalmazó petíciójára dacosan vetette oda (egyes beszámolók szerint lovaglopálccájával az

¹ BALTAZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből*, Méliusz, Debrecen, 1920, 90.

² „Egyszerűen pasquille” [értsd: szatírába illő], hogy a legkonzervatívabb Tiszát bízzák meg a délszláv kérdés vezetésével – írta Batthyány Tivadar gróf Károlyi Mihálynak 1918. szeptember 19-én: *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*, szerk. Litván György, Akadémiai, Budapest, 1978, 241. Lásd még Wekerle szemrehányó nyilatkozatát Károly királyról: 8. Órai Újság 1918. november 28., 3; SZTERÉNYI József: *Régi idők emlékei. Politikai feljegyzések*, Pestí Nyomda, Budapest, 218–226.

³ SZTERÉNYI: *I. m.*, 112.

⁴ HATVANY Lajos: *Hogyan lett vége? Wekerle bevallja*, Esztendő 1918/11., 13.

asztalt verve): „Magyarország elég erős, hogy ellenségeit összezúzza, mielőtt maga is elpusztulna.” Mire a küldöttség tagjai egy *Hajdemo!* (Menjünk!) felkiáltással egyszerűen faképnél hagyták. Tisza mégis azzal nyugtatta magát, hogy a szlávoknak „muszáj hinniük, hogy nem állhatunk rosszul, ha én így merek beszélni”.⁵ Eszéken a horvát újságok arról írtak kárörvendően, hogy a magyar szupremácia vezető képviselőjének autóját horvát zászló díszíti. Diszkrétebben, de egyértelműen jelezte Tisza növekvő politikai magányát, hogy már a leglojálisabb horvátországi arisztokrata családok, az Erdődyek és Pejachevichek stb. is húzódoztak a vele való együttműködéstől. Bosznia-Hercegovina kormányzója, Sarkotić tábornok is így mutatkozott be: „az utolsó császárhű horvátot látja...”⁶ A mondat maga is inzultus lehetett a közjogi distinkciókra mindig kényes Tiszának. A magyar kormány felterjesztésére a *magyar apostoli királytól* bárói címet kapott Sarkotić az *osztrák császár* iránti lojalitását mutatta így ki. Hiába bővölte tehát el Tiszát a dalmát és bosnyák tájak vad szépsége – Zára felett, a Sveti Roknál tíz percig nézte elvarázsoltva az Adria kék tükrét –, politikai megértésre sehol, szíves fogadtatásra is csupán a szlavóniai magyar falvak szórványmagyarságában talált. Rétfaluban autóját – egy gyönyörű békebeli Dion-Boutont – őszirózsákkal díszítették fel, nem sejtve, hogy ez a virág alig egy hónap múlva a dualista monarchia bukásának lesz a jelképe – Zágrábban és Budapesten egyaránt. Mire Tisza hazaérkezett, az antanterők Franchet d’Esperey tábornok vezette keleti hadserege már felmorzsolta a bolgár frontot. Szeptember 29-én Bulgária kapitulált. Bár a Boszniáról szóló törvényjavaslatot a kormány október 1-jén elfogadta, a magyar Bosznia címere lomtárba került, a miniszterelnök Erdély védelmét megerősítendő sietve Bécsbe utazott. Útjához nem sok reményt fűzött, sem Erdélyt, sem a háború sorsát illetően. Egy szűk körű sajtóbeszélgetésen azt is bevallotta, hogy sohasem hitt a végső győzelemben.⁷ Eredménytelen bécsi útja után a kormány bizalmat utasítást adott az erdélyi székely határvármegyék kiürítésének előkészítésére.⁸ Ez az intézkedés levelek, újságok révén az olasz frontra is eljutott, s nagymértékben destabilizálta a 38-as gyaloghadosztály székely katonáinak harci morálját. A magárahagyottság otthon sem a hősiesség ellenállásra buzdított. A gyergyói határszél falvainak főként magyar lakossága, akiket az 1916-os román betörés óta nem kárpótlak lakható otthonokkal, kivándorlásra készültek – Romániába.⁹ Nem sejtették, hogy két hónap múlva Románia jön el értük.

A halottak forradalma

A felgyorsult események közepette Tisza alakja egyszerre mindannak szimbólumává sűrűsödött, amit el kellett pusztítani. A húszéves Duczyńska Ilona Svájcból hazatérve, 1917 tavaszán határozta el magát egy vakmerő forradalmi tette, amit Tisza István miniszterelnök meggyil-

⁵ NÁDASDY Béla: *Az utolsó kísérlet 1918. Tisza István gróf utolsó politikai missziója*, Csaba Nyomda, Budapest, 1938, 200.

⁶ TONELLI Sándor: *Tisza István utolsó útja (Sarkotić István báró vezérézredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója)*, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete, Szeged, 1941, 122.

⁷ HATVANY: *I. m.*, 14.

⁸ RUBINT Dezső: *Az összeomlás*, Globus, Budapest, 1922, 50.

⁹ *Az elhagyatott Erdély*, Magyarország 1918. szeptember 22., 3.

kolásában látott leginkább beteljesíteni. Szeme előtt Dosztojevszkij regényhősei, és mindenekelőtt Friedrich Adler példája lebegett, aki egy előkelő bécsi étteremben végzett Karl Stürgkh osztrák miniszterelnökkel 1916 őszén. Adlert nem végezték ki – egy liberális birodalomnak több stílusa volt –, de a dekadenciát semmi sem jelezte jobban, mint Andrassy Katinka, a ki egyezést Deák Ferencsel létrehozó idősebb Andrassy Gyula gróf unokájának lelkenedése a „magányos férfi önfeláldozása iránt”.¹⁰ Lelkes szép leány soha sincs mester nélkül. Andrassy Katinka a majd húsz évvel idősebb férje, Károlyi Mihály gróf iránti szerelem nélkül aligha vált volna „vörös grófnővé”, a fiatal Duczyńska pedig a forradalmi szocializmus magyar apostola, Szabó Ervin rajongó tanítványaként cselekedett. Hosszú sétáikon a régi budai Farkasréti temető virágzó gesztenyefái alatt a civilben pedáns könyvtáros – a főváros által nagyvonalúan dotált Városi Könyvtár szigorú és pontos főnöke – megértéssel hallgatta a fiatal lány gyilkos fantáziáit. Az életmódjában puritán polgár, a Ménesi út szolid úri környékének lakója nem csupán a legképzettebb hazai marxista volt, de gyűlölte a szociáldemokraták megalkuvását, akik csupán a parlamentbe törekedtek. Tisza Istvánról pedig azt írta, hogy az egész szenvedő és vérző emberiség komoly veszedelme.¹¹ Szabó az egyéni akciókban, a „cselekvés szerelmeiben” hitt, sőt talán maga is egy kicsit szerelmes lett e sétákon. Ám a kitűzött napon, 1917. május 23-án IV. Károly lemondatta a makacs Tiszát, s a fiatal Duczyńska inkább visszatette a tett elkövetésére kiszemelt Browning-pisztolyt Szabó barátja, Madzsar József íróasztalfiókjába, idegösszeomlást kapott, és elutazott dzsentri rokonai zsenyei birtokára – mégiscsak egy Békassy lány volt az édesanyja.¹² Tisza politikai bukása akkor megakadályozta volna a tett szimbolikus erejét, de egy évvel később, a közeledő összeomlás idején mégis egyre többen találták meg Tiszában a bűnbakot.

Szabó Ervin 1918. szeptember 30-án halt meg, de úgy temették, mint prófétát, aki nem érte meg eszméi közelgő diadalát. Sírjánál tiszteletét tette Bárczy István, a liberális főpolgármester és – elkésve, mint mindig – a függetlenségi ellenzék vezére, Károlyi Mihály. Néhány hét múlva mindketten miniszterelnök-várományosok a király gödöllői tanácskozásain. De hangnemet a közeli barát, Jászi Oszkár adta meg: „Íme, a válás keserves perceiben üzenjük Neked: Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.”¹³ Még nagyobb jelentősége volt annak, amit az egykori (az életben meglehetősen hűtlen) tanítvány, Kunfi Zsigmond mondott, mert ezekben a hetekben ő lett a szociáldemokrata párt legfontosabb vezetője. Annak a szociáldemokrata pártnak, amely most már az ország legszervezettebb politikai ereje volt. Kunfi azt mondta, hogy Szabó Ervin „romboló, destruktív elme volt. De nézzünk körül ebben a mai világban: megérdemli az ember nevet az, aki ezt a világot nem akarja lerombolni? Nem kell-e elpusztítani ezt a börtönt, ahol gyilkossá és haramiává nevelik és kényszerítik az ember? [...] Szabó Ervin mindig éber, cselekvésre szomjas gyűlölettel nézte ezt a világot s ennek a szervezett, öntudatos barbárságnak legfőbb

¹⁰ KÁROLYI Mihályné: *Együtt a forradalomban*, Európa, Budapest, 2011, 232.

¹¹ SZABÓ Ervin, *Béke és demokrácia*, Népszava, 1917. május 6., 3.

¹² DUCZYNSKA Iлона: *Mesterünk: Szabó Ervin = Szabó Ervin 1877–1918*, szerk. Remete László, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1968, 301–302.

¹³ *Szabó Ervin temetése. Jászi Oszkár temetési beszéde*, Világ 1918. október 3., 7.

intézményét, a hadsereget.”¹⁴ A még így-úgy működő háborús cenzúra csak részben közölte Kunfi lázító szavait, de az így is eljutott a budapesti gyárak szociáldemokrata ipari munkásainak tízezreire, eljutott Csepelre, a Weiss Manfréd Művek hadiüzemeibe, ahol tíz percre megállt a munka a halott könyvtáros emléke előtt tisztelegve. Furcsa egymásra találás volt: a szociáldemokrata párt halálában visszafogadta azt a kritikust, aki a marxizmus megvalósulását csak a szociáldemokrata párt holttestén át tudta elképzelni.¹⁵

Kunfi ekkor már egyre inkább háttérbe szorította Garami Ernő demokratikus, a választójogi kérdésre koncentrálni irányvonalát a szociáldemokrata pártvezetésben – amelyet egyébként ő is támogatót egy évtizeden keresztül. A becsületes és korán fekvő Garami a parlamentbe akart bejutni, mint tették ezt a szocdemek a boldog Ausztriában és a vilmosi Németországban. Kunfi viszont a jövő profétája volt, ahogy Krúdy Gyula írta róla lelkesen – bizony, Krúdy! –, s az „égbe vitte” hallgatóit.¹⁶ Kunfi művelt volt, írókkal és álmodozókkal együtt éjszakázó *schönggeist*, a szociáldemokrata párt vezetőségének első diplomás tagja, irodalmárnak sem utolsó, politikai érzékét még Tisza István is elismerte. A koalíciós évek idején maga a kultuszminiszter, Apponyi Albert kínálta meg egyetemi katedrával, amit elutasított és inkább a szociáldemokrata pártfegyelmet vállalta, de 1918 forró őszén már nem tudott ellenállni a forradalmi gesztusok romantikájának.¹⁷ Szabó Ervin temetésén elmondott szavait gyűjtő retorikájú beszédben visszahangozta a párt 1918. október 13-i kongresszusán. Itt ő volt a vezérszónok, és arról beszélt, hogy az uralkodó osztályok elvesztették uralmuk egyetlen igazoló jogcímét, a sikert. Kunfi szerint a társadalmat nemcsak az élők, hanem a halottak is kormányozzák. Hamlet szavait idézve hívta harcra a halottakat, a harctereken elesett százezrek emlékét. „Mi azt akarjuk, hogy az a sok halott, aki elpusztult a harctereken, aki a Doberdó síkjain, Volhínia mocsarain, Flandria poklában elpusztult, velünk legyen e harcban, hogy mindezen halottaknak az emléke fölszítsa bennünk a bosszúnak, a haragnak, a dühnek minden erejét.”¹⁸ A halott katonák váltója volt 1918–19-ben bármilyen politikai álláspont végső fedezete. Krúdy, aki az egyik leglelkesebb szószólója lett Károlyi forradalmának, szintén a halott katonák szellemhadseregével temette a „régii” Magyarországot: „A szürke katonaköpenyek a lámpátlan utcákon szinte hadsereggé növekednek [...]. Mintha a másvilágról, távoli csatamezők sírdombjaiból, erdők avarja alól, négy esztendő történelméből, a teljes elfelejtésből jött volna meg ez a szürke hadsereg, amely az eget beborítja. [...] A bakák, tüzerek, nyomaveszett legények hazajöttek tán a közelgő Halottak napjára? Megjött a szellemhadsereg, hogy utolsó istenhozzádot mondjon a háborús Magyarországnak és tisztelegjen a születendő új Magyarországnak.”¹⁹ A „halottak élén” nem csak Krúdy és Ady (akinek ezen a címen jelent meg utolsó verseskönyve 1918 nyarán) haladt. A képviselőház egyik utolsó ülésén a pacifista Hock János józsefvárosi plébános, Károlyi Mihály egyik legközelebbi híve egy romantikus rémballada, a *Lenóra* sorával figyelmeztette Wekerle miniszterelnököt, hogy vége mindennek:

¹⁴ KUNFI Zsigmond: *Szabó Ervin*, Szocializmus 1918. november–december, 544.

¹⁵ SZABÓ ERVIN: *Marx*, Huszadik Század 1918, 285.

¹⁶ KRÚDY Gyula: *Kunfi, a népminiszter = Magyar Köztársaság Almanachja*, Zrínyi, Budapest, 1988.

¹⁷ GARAMI Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulmányok*, Leipzig–Wien, 1922, 73.

¹⁸ A kétórás beszédet a Népszava 1918. október 15-i száma megcsonkítva közölte, a teljes referátumot lásd Politikai-történelmi Intézet Levéltára [a továbbiakban: PII] 658. f. 1/21.

¹⁹ KRÚDY Gyula: *Feljegyzés egy szentimentális napról*, Magyarország 1918. október 27., 7.

„A halottak gyorsan vágatnak.”²⁰ (A híres sor Francis Ford Coppola 1992-es *Drakula* című horrorfilmjében is felbukkan.) Nagy György, a betiltott Köztársasági Párt vezére szintén arról beszélt október végének lázas napjaiban, hogy „a nemzetnek fel kellett zárándokolnia leghűbb fiait holttestének hegyére, hogy onnan láthassa meg a Kossuth Lajos országába vivő utat”.²¹ Lenin a „hegyekben álló holttestekre” hivatkozva tagadta meg a cári orosz történelmet – és az orosz államadósság kifizetését Franciaországnak. Az 1919. februári osztrák választásokon a szociáldemokraták a nőket elesett katonafiaik emlékére keresztül mozgósították: „Anyák, gondoljatok halott fiatokra és szavazzatok a szociáldemokratákra!”²² S hogy a magyar jobboldali emlékezet egy különösen negatív szereplőjét idézzük a „halottak forradalmáról”: Linder Béla szerint ha a világháború nyolcmillió halottját gondolatban négyes sorokból álló oszlopba rendeznénk, amely rendes katonai lépéstepőben felvonul előttünk, ez a felvonulás, ha éjjel-nappal szakadatlan folyna, teljes három hétig tartana.²³ Linder tüzérezredes három év frontszolgálatból súlyos sebesüléssel és alkoholistá emberroncsként tért vissza, a katonákat és saját ifjúságát melankolikusan eltemető negyvenéves Krúdy saját *midlife*-krízisének démonaival is küzdött, Hock János pedig nem csupán meggyőződéses pacifista, hanem az akkori idők legnépszerűbb egyházi szónoka volt, akinek imakönyveit a Tolnai Világlapja – a korszak legkedveltebb képes újságja – ugyanúgy reklámozta, mint manapság Pál Feri atya vagy Csaba testvér írásait saját kiadóik. De bármilyen motivációból cselekedtek a halottak ébresztői, tényleg a békevágy volt a korszak legegységesebb érzése.

Európa lovagjai

Az egyetemes békevágyat pedig a kor legdivatosabb ideológiája, a Woodrow Wilson amerikai elnök nevéből képzett *wilsonizmus* testesítette meg. Persze mindenki mást tartott fontosnak a „híres 14 pontból”, Wilson 1918 januárjában meghirdetett programjából. A Monarchia szlávjai a nemzeti önrendelkezés jelszavát skandálták, a központi hatalmak közvéleményét pedig azért hódította meg Wilson, mert a titkos diplomácia eltörlését, a Népek Szövetségét és főként győzelem nélküli békét ígért, amikor a győzelem kilátástalanná lett számukra. (Mivel Wilson is folytatott titkos diplomáciát, ennek ellenkezője csak októberben derült ki. De ekkor már csak ez az egy hit maradt, mihez ragaszkodni lehetett.²⁴) A katolikus Babits Mihály Immanuel Kant örök békéről szóló értekezését fordította – Szabó Ervin és az akkor még neokantiánus Lukács György biztatására. Németországban Matthias Erzberger katolikus politikus *Der Völkerbund – Der Weg zum Weltfrieden* [Népszövetség – út a világbékéhez] című, 1918 októberében megjelent könyvének néhány hét alatt elfogyott mind az 50 ezer példánya. A pacifizmus a liberalizmus kiteljesedése lett volna, „a liberalizmus egyedül

²⁰ *Képviseletnapló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 22., 374.

²¹ NAGY György: *Teljes függetlenséget!*, Az Ember 1918. október 29.

²² „Mütter denkt an Eure toten Söhne wollt Ihr keinen Krieg mehr, so wählt sozialdemokratisch!” Egykorú plakát Buchinger Manó hagyatékában, PIL 696 f. 245.

²³ LINDER Béla: *Kell-e katoná? A militarizmus csődje. Tanulmány a leszerelésről*, Budapest, 1919, 77–78.

²⁴ GLANT Tibor: *A 14 pont története és mítosza*, Külügyi Szemle 2009/4., 84–99.

képes a civilizációt a káosztól megmenteni”, mondta Wilson elnök Európa felé hajózva 1918 őszén. Wilson liberális *Pax Americanája* összhangban volt a magyar progresszívek reményeivel – legalábbis ők így gondolták. Babits 1918 őszén úgy fogalmazott: „támogatunk mindent, ami a nemzetközi érzületet, az emberiség testvériségének gondolatát erősíti, vagy a nemzetek közötti politikai, érzésszerű vagy gazdasági válaszfalakat lerombolni alkalmas”.²⁵ Babits az előítélet fanatizmusával az igazság fanatizmusát akarta szembeszegezni, „Európa szellemi nemességéből” kívánt hadsereget létrehozni, amelynek feladata a kontinens szellemi egyesülésének előkészítése. „Európa lovagjai” – az angolmán Babits így írta: *The Knights of Europe* – utólag visszatekintve egy száz évvel ezelőtti társasjáték volt, leginkább persze annak az igen érthető illúzióknak a kifejeződése, hogy a háború minden elképzelést felülmúló borzalmi után az „Ész uralma következik minden ösztönökön”.²⁶ (Egy általános népelelkezés – írta később gúnyosan Bánffy Miklós, a művészlelkű külpolitikus.) Babits kiáltványát csupán huszonötven írták alá a magyar értelmiség több tízezres seregéből, de tényleg a „nemesség”: a kor sztárpublicistái, Karinthy, Kosztolányi mellett olyan nagy öregek is, mint Gárdonyi Géza és Eötvös Loránd, s szignózta az ekkor erőteljesen balfelé tájékozódó Szekfű Gyula is. Jászi Oszkár – szintén „Lovag” – még ennél is tovább ment. Ő Európát még mindig a feudalizmustól fertőzöttnek tartotta, ezért egyenesen pánamerikanizmust hirdetett Wilson szellemében: „Minél szélesebb körű gazdasági forgalom és szellemi érintkezés, minél teljesebb kölcsönös megértés és érdekszolidaritás; annál inkább megéri Pán-Amerika eszméje” – ezekkel a gondolatokkal Jászi azt a fajta amerikai globális vezető szerepet reklámozta teljes szívvel, amelynek akkor még csak bontakoztak körvonalai, s amelynek száz mozgalmas év után a 2016-os amerikai elnökválasztás lett a halotti búcsúztatója.²⁷ Wilson Népszövetsége mellé Jászi a Dunai Egyesült Államok gondolatát tette oda 1918 októberében. Számos cikket és egy egész könyvet szentelt neki, amelynek címe: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* a régi és az új világ közötti optimista átmenetet hirdette. Jászi a dualizmus romjaira egy liberális demokrata ruhába öltözött szövetségi birodalom jövőképét rajzolta fel. Ebben a vízióban a megifjodott Monarchia természetes kerete az európai hatalmak Skandináviától Balkánig terjedő békés együttműködése, s a korlátoktól megszabadított szabad kereskedelem érvényesülése lett volna: „A dunai népek konföderációjában olyan óriási fejlődési lehetőségek tárulnának fel, melyek csakis az Egyesült Államokéi mellé állíthatók. [...] A tőke elhelyezésének, szervezésének, a szellemi irányításnak változatos és dús alkalmi fognak megnyílni. [...] Csak a gazdasági élet vérkeringésének az a teljes szabadsága, a katonai és a nemzetközi funkcionak az a teljes egysége, az állami öntudat szerveinek az a közössége, mely a szövetséges állam típusát jellemzi, létesíthet tartós, maradandó, minden emberi valószínűség szerint örök békét egy adott területen.”²⁸ Jászi és Babits – ahogy politikus példaképük, Wilson is – azt gondolta, hogy az általános békevág

²⁵ Az *Európa Lovagjai* című kiáltványt közli Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*, Akadémiai, Budapest, 1976, 140.

²⁶ BABITS Mihály: *Leibniz mint hazafi*, Világ 1918. október 1., 5.

²⁷ JÁSZI Oszkár: *Pán Amerika*, Világ 1918. október 5., 5–6.

²⁸ JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*, Új Magyarország Rt., Budapest, 1918, 71, 81, 97.

ezt a globális kereskedelmi harmóniát – vagyis a történelem végét – tárt karokkal fogadja. Rövidesen mindannyian csalódtak. Ki így, ki úgy.

Az igazság fanatizmusa nem győzte le az előítéletek fanatizmusát. 1918 őszén a tömegek békevágya mögött ott parázslott a bosszú érzése – s akik erre játszottak rá, azok lettek a történelem csinálói. Az antimilitarizmus harcba vagy éppen polgárháborúba szólította híveit. Lenint mindenki bolondnak hitte, amikor 1917 áprilisában arról szónokolt elképedt hallgatóságának, hogy nem az újjazdag demokraták és arisztokrata liberális barátaik dolgozószobáiban készül a jövő. „Tökfejek!” – harsogta Lenin Trockij szerint – „a történelmet a lövészárkokban csinálják, ahol a háború rémképeitől gyötört katonák szuronyaikat tisztjeikbe döfik, majd tehervonatok tetején hazaszökve első dolguk lesz, hogy tüzes csóvát dobjanak szülőfalujuk urasági kastélyára”.²⁹ Leninnek igaza lett, Oroszország, amely a februári forradalom nyomán a cárizmus zsarnokságából hirtelen „a világ legdemokratikusabb országa” lett, alig félévet élt. 1917 novemberében elsöpörte Lenin vakmerősége és a háborúval torkig telített katonák lázadása, akiknek ő békét és földet ígért. „Mi kommunisták, szabadságon lévő halottak vagyunk” – később így vallott egy német-orosz kommunista a statáriális tárgyalásán.³⁰ Kiábrándult (ma divatos kifejezéssel szólva traumatizált) katonák nélkül sehol sem lett volna erőszakos az összeomlás Közép-Európában. A „frontélmény” a politikai erőszak kultuszát hozta a hátországban is. Amikor Kunfi az októberi kongresszuson Tiszát emlegette, mint háborúért felelős „főgyilkost”, sűrűn hallatszottak a beküldések: „Le vele!” Nem kellett sokáig várni, hogy a szavakból tettek legyenek. A Galilei Kör tagjai már 1917 őszén olyan antimilitarista jelvényt választottak maguknak, amin két ököl egy fegyvert tör össze.³¹ A galileisták szinte tinédzser nemzedéke Korvin Ottó vezetésével dolgozott ki Tisza István ellen merényletet. Fiatal és kezdő bankhivatalnok volt a legtöbbje, Dosztojevszkijt olvastak és orosz anarchistákat.³² Inspirációt ők is Szabó Ervintől kaptak, anyagi támogatást pedig – titokban – Kunfi Zsigmondtól.³³ A kör tagja, a fiatal és tüdőbeteg Lékai János 1918. október 16-án az Országház épületénél az autójába beszálló Tisza Istvánra fogta pisztolyát – életében először volt a kezében fegyver –, de az csütörtököt mondott, a sofőr pedig gyorsan kiütötte a kezéből. (A pisztolyt egyébként az ambiciózus gépgyáros, Friedrich István függetlenségi politikus, Károlyi Mihály híve s civilben válogatott labdarúgó személyesen adta oda a 17 éves Demény Pálnak mátyásfüldi felvonógyárának irodájában. Friedrich cinkotai újságja ekkor szintén okádta a tüzet Tiszára, de a mából visszanézve mégiscsak különös találkozás volt ez a későbbi ellenforradalmár miniszterelnök és a holnapi kommunista között. Az előbbi majd a Grösz-per elítélteként pusztult el a váci börtönben 1951-ben, de az utóbbi is többet ül majd saját elvtársai börtönében, mint Horthy-rendszer celláiban, s végül 1991-ben az első szabadon választott országgyűlés egyik

²⁹ Leon TROTSKY: *On Lenin. Notes Towards a Biography*, ford. Tamara Deutscher, George G. Harrap, London, 1971, 79–80.

³⁰ Eugen Leviné, Max Weber egykori tanítványa, akinek a kezéhez nyolc ártatlanul kivégzett túszer vére tapadt a Bajor Tanácsköztársaság véres kalandja során.

³¹ *Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről*, Történelmi Szemle 1958/1–2., 162.

³² DEMÉNY Pál: *Rabságaim*, I., Magvető, Budapest, 1989, 7–8, 12.

³³ LENGYEL József: *Visegrádi utca*, Kossuth, Budapest, 1957, 55.

szocialista képviselőként ülésén halt meg.³⁴) Miután tette indítékairól röviden kikérdezte a merénylőt, Tisza hideg nyugalommal távozott. A közvéleményben azonban felháborodásnak nyoma sem volt.

Horvai János, avagy az utolsó magyar nemesítés

Október 16-án hozta nyilvánosságra IV. Károly a Monarchia osztrák felének föderalizációját bejelentő proklamációját, közkeletű német nevén a *Völkermanifestet*. A sorsdöntő proklamáció a wilsoni önrendelkezési elvek hatására készült és a birodalom osztrák tartományait „szabad népek szövetségévé” alakította át. Wekerle elérte ugyan, hogy az uralkodó rendelete a magyar Szent Korona országaira ne terjedjen ki, a dualizmus halottú levele azonban mégis ez a kiáltvány lett. Magyarország szuverén hatalommá vált, Ausztriával csupán perszonálunió kötötte össze. Leomlott az a fal, amely az ügybevezetett 67-es politikát a 48-as követelésektől elválasztotta, megszűnt a létjogosultsága öt évtized terméketlen közjogi harcainak. Az ezt szabályozó törvényjavaslatot a kormány napokon belül előkészítette.³⁵ Elvileg megvalósult Kossuth álma, a független Magyarország. Debrecenben, a Református Nagytemplomban Baltazár Dezső hódolattal fogadta a mélyen katolikus utolsó Habsburgot: ott, ahol hetven évvel korábban a forradalmi magyar országgyűlés Kossuth indítványára detronizálta Ferenc Józsefet és az egész Habsburg-Lotharingiai házat. Nemzet és dinasztia közötti évszázados szakadék egy pillanatra mintha teljesen feloldódott volna a debreceni „kálvinista pápa”, Baltazár szavaiban: „Haza és király iránti szeretet nálunk egy lélek szülötte, egy szív azonos oltára. A mi hódolatunkra, hűségünkre békében és háborúban, mint dönthetetlen sziklára lehet építeni.”³⁶ Ő gondolt arra a legkevésbé: egy hónappal később már arra tesz ígéretet Hock Jánosnak, hogy minden befolyását latba veti a köztársaság megszilárdítása érdekében.³⁷ Hock egyébként a parlamentben diadalmasan jelentette ki, hogy most már Deák Ferenc sem tudná tartani a helyét Kossuth Lajos győztes politikája előtt, s felszólította Deák örököseit, adják át a hatalmat.³⁸ (Károly király meghallotta Hockot: a haldokló birodalom egyik utolsó híre volt, hogy mecsekajjai előnével magyar nemessé tette Horvai Jánost, az alföldi városok Kossuth-szobrainak ünnepelt alkotóját – akinek budapesti Kossuth-emlékműve 2012 óta újra a Parlament előtt áll.)

Hock ugyanakkor arra is figyelmeztetett mindenkit, hogy „torkunkon a kés”, az ország sebekből vérzik, Magyarország határai nincsenek biztosítva és nyitva állnak egy esetleges betörés előtt.³⁹ Az uralkodó radikális lépéséről elmondható a régi orvosi vicc: a műtét sikerült,

³⁴ LENGYEL: *I. m.*, 53–55; DEMÉNY: *I. m.*, 16. Friedrich Tisza-ellenes nézeteire lásd a Tisza-per ügyési vádbeszédét a Budapest Fővárosi Levéltárban: BFL VII.18.d – 13/4029 – 1920.

³⁵ *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*, összeáll. Iványi Emma, Akadémiai, Budapest, 1960, 516–520. Lásd még SZTERÉNYI: *I. m.*, 137–139.

³⁶ Lelkészegyesület 1918. október 26., 1.

³⁷ Baltazár Dezső levele Hock Jánosnak, 1918. november 21., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a rovábbiakban: MNL OL.] K440. Nemzeti Tanács iratai 1918–1919, 26 cím E/IV. Hock János levelezése X1511, 6999.

³⁸ *Képviselőházi napló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 22., 375.

³⁹ *Uo.*, 372.

csak a beteg halt meg. A *Völkermanifest* kedvezményezettjei, a cseh és délszláv nemzetiségek politikai vezetői ekkor már nem reflektáltak a birodalom föderális átszervezésére. Tevékeny és eredményes emigráns politikusaik révén szoroson követték az antant fővárosok a Monarchia jövőjével kapcsolatos hullámzó politikáját. Így azt is pontosan tudták, 1918 június végén Wilson amerikai elnök beleegyezését adta a Monarchia háború utáni felosztásába, az önálló csehszlovák állam elismerésébe. Hosszú habozás után – nem függetlenül a Szibériában lévő s a bolsevikok ellen fordult csehszlovák légió százezres haderejétől. A sors kegyetlen iróniája, hogy Wilson, amint azt külügyminiszterének 1918. június 27-én megírta, az amerikai magyar emigráció képviselőivel történt találkozása hatására győződött meg véglegesen arról, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia „mesterséges birodalom”, s nemcsak „az elnyomott nemzetek”, de a magyarok sem kívánják a fenntartását.⁴⁰ Wilson, a professzorból lett kálvinista államfő a magyarokról ambivalens módon gondolkozott. Kampánybeszédeiben lenézően szólt róluk, mint alacsony műveltségű, képzetlen bevándorlókról, de éltek benne a kossuthi remiszenciák a „republikánus protestáns magyarokról” – távoli szabadságszerető hittestvéreiről.⁴¹ 1918 nyarán viszont az amerikai magyarságtól már nem remélt semmit: sem önkéntes légiók szervezését, sem békepropagandát nem engedett meg Károlyi amerikai magyar barátainak.

A kiegyezés és a dualista Monarchia nemcsak a Kossuth-kultuszt ápoló amerikai magyarság számára volt mesterséges alakulat, a színmagyar alföldi és dunántúli megyék politikai közönsége is így gondolta választásról választásra. Tisza pártjára, a Nemzeti Munkapártra az 1910-es képviselőválasztásokon 380 ezren szavaztak – jórészt a sok kis létszámú nemzetiségi választókerület alaposan megdolgozott választójogosultjai –, a párt így 255 képviselőt küldhetett a magyar parlamentbe, s földcsuszamlásszerű győzelmet aratott. A 428 ezer színmagyar ellenzéki választópolgár – igaz, több párt között megoszlott – szavazata viszont csak 125 képviselő megválasztására volt elég.⁴² A monumentális Tisza István- emlékmű árnyékában ma sem látjuk, hogy Tisza kivételes akarakterővel képviselt politikája mellé valódi magyar közvéleményt nem tudott teremteni.⁴³ 1910–1918 közötti parlamenti többsége a magyar lakosság alig két százalékának bizalmán alapult.

Tisza István és ifjabb Andrassy Gyula viszont – hiába voltak ellenfelek – egész politikájukat a dinasztia és magyar nemzet sorsközösségének Deák Ferenc-i gondolatára építették. Andrassy az uralkodó döntését a birodalom átalakításáról ahhoz az öngyilkoshoz hasonlította, aki azért öli meg magát, hogy nehogy más tegye meg ezt vele.⁴⁴ A proklamáció okozta zavarodottságra jó példa, hogy a bécsi hadügyminisztérium katonai szaklapja, a *Militarische Rundschau* a közös hadsereg szolgálati nyelvét fenntartandó az eszperantó bevezetésére tett javaslatot, amint azt derűsen pertraktálták a magyar képviselőházban. Ám a dualizmus uralkodó által történt megszüntetésével valójában az egész magyar politika légüres térbe került.

⁴⁰ Peter PASTOR: *Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three*, Columbia University Press, Boulder, 1976, 22.

⁴¹ Tibor GLANT: *The Role of Calvinism in President Wilson's Relationship to Hungary During World War I.*, *Eger Journal of American Studies* 3. (1996), 35–45.

⁴² Gróf Széchenyi Aladár felszólalása a főrendiház 1917 június 21-i ülésén = *Főrendiházi napló 1910*, IV. kötet, XCV. ülésnap, 376.

⁴³ MENCZER Béla: *Válasz a Károlyi-körkérdésre*, *Világosság* 1995/11., 34.

⁴⁴ ANDRÁSSY Gyula: *Diplomácia és világháború* [1920], Gömczöl–Primusz, Budapest, 1990, 165.

Még a legmegrögzöttebb függetlenségiiek is nehezen váltották fel régi szavaikat újakra és még mindig hamisítatlan monarchikus tiszteletadással fogalmaztak. Károlyi Mihály október 16-án előterjesztett programja az önálló Magyarországról új kormány kinevezését és önálló magyar külügyminisztériumot sürgetett, de az uralkodóhoz „Felséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk!” megszólítással fordult.⁴⁵ A deklarációt, amely a rendi országgyűlések hagyományához híven „felirati” javaslatként volt megszövegezve, „az aranyuszájú” Hock János olvasta fel Károlyi Mihály helyett. „Hódoló tisztelettel” kérte IV. Károlyt „a politikailag, katonailag és gazdaságilag teljesen önálló és minden más államtól független Magyarország” megalakítására, természetesen az uralkodó jogára alatt. A 48-asok tehát még ekkor nem gondoltak a köztársaságra. (Hock ekkor aligha sejtette, hogy napra pontosan egy hónappal rá a Parlament kupolacsarnokában ő lesz a fő szónok, s ő fogja a Magyar Népköztársaságot kikiáltani a Magyar Nemzeti Tanács tagjai és a kint várakozó kétszázézer ember előtt.)

Még nehezebb helyzetben voltak viszont a dualizmus megritkult barátai: nekik a vereség bevállása maradt, s a végső lavinát ez indította el. Október 17-én, a császári proklamáció kihirdetésének másnapján – a jelen levő fiatal Márai Sándor szerint halálsápadtan – Tisza István elmondta végzetes beszédét a képviselőházban, amelyben beismerte, hogy „ezt a háborút elveszítettük”.⁴⁶ Hosszú s közbeszólásokkal gyakran megzavart felszólalásában világosan utalt arra, hogy a háború kitörését annak idején végsőkig igyekezett megakadályozni, de erre akkor senki sem figyelt, hanem csupán ominózus első mondataira. Egy vezető politikus nem tévedhet, egy vezető politikus csak megbukhat – mondta Metternich herceg Sándor cárnak a Szent Szövetség boldog éveiben. Az anekdotát szintén Hock János emlegette fel Tiszának a következő napokban. Vereséget magyar miniszterelnök, még Tisza István sem vallhatott be büntetlenül. Beismerése lavinát indított el, nem csupán a magyar közvéleményben, hanem a fronton harcoló hadseregben. „Szavai, mint mérgező áradtak szét az erekekben” – írta a magyarokkal szemben elfogult Glaise-Horstenau, a hadsereg-főparancsnokság sajtóirodájának vezetője (később Ausztria náci alkancellárja és a Wehrmacht tábornoka). Az olasz fronton harcoló hadseregek parancsnoka, Svetozar Boroević tábornok is valóságos katasztrófafékként aposztrofálta a Tisza mondatának hatását.⁴⁷ Az, hogy a frontok felbomlása Tisza nyilatkozatára felgyorsult, nem a Tiszával és a magyarokkal ellenséges osztrák érzelmű katonák fikciója. A későbbi ellenforradalmi médiavezér, Kozma Miklós is azt írta naplójában, hogy a legénységet eltiltották az újságolvasástól, annyira félték annak fegyelemre gyakorolt következményeitől.⁴⁸ Tisza nyilatkozatát azonban nem lehetett eltitkolni. A kisgazda Nagyatádi Szabó István is szinte rögtön figyelmeztetett a beszédnek a katonákra gyakorolt szerencsétlen és demoralizáló hatására.⁴⁹ Tisza rajongó életrajzírója is azt írta, hogy a volt miniszterelnök szavát „robbanó anyagként” hintették ki a frontokon.⁵⁰ A beismerés természetesen nem önmagában adta meg a kegyelemdőfést. A háború négy év eldöntetlen küzdelmei után egyértelműen gazdasági

⁴⁵ *Képviselőházi napló, 1910*, XLI. kötet, 1918. október 16-i ülésnap, 283.

⁴⁶ *Uo.*, 1918. október 17-i ülésnap, 292.

⁴⁷ VERMES GÁBOR: *Tisza István*, Osiris, Budapest, 2001, 468.

⁴⁸ KOZMA MIKLÓS: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*, Révai, Budapest, 1931, 559.

⁴⁹ *Képviselőházi napló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 19-i ülésnap, 341.

⁵⁰ HEGEDŰS LORÁNT: *A két Andrássy és két Tisza*, Athenaeum, Budapest, 1941, 358.

háború jellegét öltötte. Nem csupán az emberanyag hiányzott egyre jobban, 1918 közepén a Monarchia utolsó élőerő-tartalékát már csak az Oroszországból hazatérő hadifoglyok s a felgyógyuló sebesültek alkották.⁵¹ A hadiipar elégtelenségét jelzi, hogy 1918-ban már csak feleannyi lőfegyver készült, mint az előző évben. Leginkább azonban a katasztrófális élelmezési helyzet – a gabona hozama 1918-ban Ausztriában alig 50%-a, Magyarországon 60%-a volt a békebelinek – volt az a gyúanyag, aminek berobbanásához csupán szikra kellett.⁵² Évezredes hadiszabály, hogy a katonakereskedők teli gyomorral épülnek, az éhes has viszont lázadást szít. 1918-ban már olyan gyerekek voltak a vágómarha-szállítmányok, hogy a napi húsfejadag 70-100 grammra csökkent.⁵³ Mire az étel megfőtt, a katona a szó szoros értelmében egy harapás húshoz jutott.⁵⁴ Az olasz fronton egyes hadosztályoknál a katonák átlagos testsúlya 50 kg alá esett, sokszor magatehetetlenül fetrengtek vagy összezsugorodva ültek a nedves kavernák mélyén.⁵⁵ A ruházat elképesztően hiányos volt, a lábbeli-utánpótlás csak harmada a szükségesnek, az is papírszövetből. 1918 októberében egy vezérkari tiszt az egyik bunkerban egy olyan osztagra bukkant, amelynek öltözete csak alsó ruhákból állott: a felsőt azokra adták, akik a nagy hidegben künn posztot állottak. Egy vezérkari jelentés arról számolt be, hogy tábori őrségek köpenyben és rohamsisakkal állnak őrt, nadrág nélkül.⁵⁶ Sréter István volt honvédelmi miniszter arra emlékezett, hogy a legénység mezíten testét rongyos csalánszövetruha fedte, s amikor leléptette a vele beszélő bakákat, azok hátrafelé lépdelve távoztak, mint a rákok, nehogy mezítelenségüket mutogassák előljárójuknak.⁵⁷ A krónikussá vált takarmányhiánytól éhes lovak nekiestek a parkok növényzetének, s mérgező díszcserjéktől pusztultak el.⁵⁸ A felbomlás pszichológiája félelmetesen egyszerű volt: a legtöbb katona arra gondolt, hogy ha már elvesztettük a háborút, mentsük meg legalább az életünket.⁵⁹ Hol volt már 1914, amikor költők lelkesedtek a hősi halálért, s az esztéta Balázs Béla le is írta, hogy „nem lehet soha olyan szépen élni, mint amilyen szépen meghalni lehet?”⁶⁰ Veres Péter szerint, aki maga is egyszerű bakaként menekült, 1918 őszen se katonák, se tisztek nem érezték a vereség és a futás szégyenét.⁶¹ Mindenki a legközvetlenebb életérzések: az éhség, a szomjúság, a fáradtság és félelem uralma alatt állt. A káoszt mi sem jellemzi jobban, hogy bár a legtöbben haza akartak jönni, még az is előfordult, hogy egy honvédszakasz egyszerűen elszökött a lövészárokból, mivel a fronton az élelmezés valamivel jobb volt, mint a hadtápterületen. A hadvezetés tisztában volt

⁵¹ JÓZSA Antal: *A breszt-litovszki béketárgyalások és a hadifogolycseré (1917. december 22. – 1918. október 31.)*, Hadtörténelmi Közlemények 1965/2., 275.

⁵² SIKLÓS András: *Adalékok az Osztrák–Magyar Monarchia belső helyzetéhez 1918 tavaszán és nyarán*, Történelmi Szemle 1983/1., 8.

⁵³ RUBINT: *I. m.*, 109.

⁵⁴ JÓZSEF FÖHERCEG tábornagy: *A világháború amilyenek én láttam*, VII., MTA, Budapest, 1934, 47. számú melléklet, 6.

⁵⁵ FARKAS MÁRTON: *Katonai forradalom és összeomlás 1918-ban. A hadsereg szerepe az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában*, Akadémiai, Budapest, 1969, 181.

⁵⁶ IRINYI Jenő: *Az osztrák–magyar hadsereg összeomlása*, Uj Magyar Szemle 1920/2–3., 183.

⁵⁷ SRÉTER ISTVÁN: *Összeomlás az albán arcvonalon*, Stádium, Budapest, 1924, 20.

⁵⁸ RUBINT: *I. m.*, 109.

⁵⁹ UDVARY Jenő: *Psychológiai megfigyelések a harctérről (1914–1918)*, Hadtörténelmi Közlemények 20–22. (1921), 166.

⁶⁰ *Lélek a háborúban*. BALÁZS Béla *honvédtizedes naplója*, Kner, Gyoma, 1916, 42.

⁶¹ VERES Péter: *Számadás*, Magvető, Budapest, 1955, 210.

azzal, hogy az összeomlás előbb-utóbb bekövetkezik. Az egyetlen reménysugár csak az volt, hátha ez az összeomlás az ellenségénél öt perccel hamarabb következik be, mint nálunk.⁶² „Nálunk” következett be előbb. Hősök helyett hajótöröttek jöttek vissza a frontokról – ahogy egy korabeli plakát fogalmazott –, s haragjuk elsodorta a régi politikát.⁶³

„Nem sikerült ezeréves házasság”

De Tisza még mindig a régi politikát csinálta a régi emberekkel. Nem látta a bomló frontokat, azt hitte, a nemzetiségi tömegek lojalitása a magyar állameszméhez továbbra is sértetlen. Október 17-i beszédében külön kiemelte az amerikai „tót” emigrációt, amely nem szervezett csapatokat az antant oldalán, s önbizalommal jelentette ki, hogy egykori biharugrai választókerületének román választói 99%-ban ma is változatlanul őt támogatnák, s nem a román nemzeti párt vezéreit. Mégsem ez a dacos kiállás volt legkatasztrofálisabb tévedése, hanem az a hit, hogy az ellenséges antanthatalmak meggyőzhetőek arról: azokat a „nagy emberi ideálokat”, amelyek a nyugati hatalmak zászlajára fel vannak írva, Európa középső részén a magyarok sikeresebben szolgálják „minden más népfajnál”.⁶⁴ Ahogy Sigmund Freud írta ezekben a napokban a közeli Bécsből: „a magyarok áldozatul esnek annak a csalóka képzetnek, hogy a fenyegető területi csökkenést elkerülhetik, mivel az emberek kinn a világban különösen kedvelik őket. Röviden, hogy ők »kivételek« volnának.”⁶⁵ Freud Tisza Istvánt tartotta a legokosabb magyar politikusnak (és Károlyit a legbutábbnak), de ez a kivételesség-érzés Tiszát is hatalmában tartotta haláláig.⁶⁶ Amikor október 18-án a Parlament folyosóján bizalmasan megmutatták neki az 1916-os bukaresti titkos szerződést, amelyben az antant a hadba lépésért megígérte Romániának, hogy megkapja Erdélyt s a Partiumot, nem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget, abszurdumnak tartotta. Csak azt nézte meg, hogy geszti birtokai Magyarországon maradnak-e.⁶⁷ Nemcsak Tisza, Wekerle is közömbösen vette tudomásul az antanthatalmak Erdélyt érintő felosztási terveit. Ahogy a karzatról figyelő Kunfi megjegyezte a még mindig Tisza bűvölete alatt lévő parlamenti többséget látva: „Meghaltak, de még nem tudják.”⁶⁸ Kunfinak igaza volt. Csupán az agónia hetei voltak hátra. Tisza maga is sodródott az eseményekkel. Már október elején ejtette legfontosabb szövetségését, Burián István közös külügyminisztert, és többévtizedes ellenfelének, Andrásynak adta át a kezdeményezést a bel- és külpolitikában egyaránt. Szótlatlanul tűrte, hogy a simulékony román nacionalista, Vajda-Voevod Sándor – aki ekkor már szintén értesülve volt az antant Romániának tett ígéreiteiről⁶⁹ – a magyar képviselőházban jelentse ki, hogy senki nagyobb szolgálatot nem tett a román irredenta törekvéseknek, mint ő a merev politikájával. Vajda bejelentette, hogy a Román

⁶² STROMFELD Aurél: *Mi okozta a központi hatalmak összeomlását 1918 őszén?*, Szocializmus 1922/3., 110.

⁶³ PIL Rőpiratgyűjtemény 879 f, III. kötet, 1/13/1919/914.

⁶⁴ *Képviselőházi napló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 17-i ülésnap, 298.

⁶⁵ Sigmund FREUD – FERENCZI Sándor *Levelezés*, II/2. 1917-1919, Thalassa, Budapest, 2003, 183.

⁶⁶ *Uo.*, 191.

⁶⁷ JANCÓS Benedek: *Tisza István és az új román-magyar határ*, Virradat 1920. január 18., 1–2.

⁶⁸ Idézi BUCHINGER Manó: *Tanúvallomás. Az októberi forradalom tragédiája*, Népszava, Budapest, 1936, 74.

⁶⁹ JANCÓS Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*, Bocskay-Szövetség, Budapest, 1920, 455.

Nemzeti Tanács nem ismeri el a magyar parlament és kormány illetékességét a magyarországi románok ügyeiben.⁷⁰ Alkotmányba ütköző beszédét akadálytalanul fejezhette be – még olyan tapasztalt öreg politikus, mint Apponyi Albert sem fogta fel rögtön szavainak igazi jelentését: a magyarországi román politikusok Erdély elszakítását akarják. Október 19-én Juriga Nándor szlovák képviselő tette meg ugyanezt a nyilatkozatot a szlovákok önrendelkezése mellett. A katolikus pap Juriga beszédébe kedélyesen belefűzte, hogy a szlovákokra a magyaroknak igazából eddig is csak azért volt szükségük, mert a „magyarnak úri természete lévén, dolgozni nem igen szeret”.⁷¹ Tisza ezt már nem hagyta szó nélkül, „krajcáros komédiának” nevezte Juriga felszólalását. Október 22-én utoljára szólalt fel a képviselőházban, a horvátokat óvta a jugoszláv eszméktől és a szerb elnyomatástól. Az egész úgy hatott, mint a szakítás súlya alatt megtört férj panasza válni készülő feleségéhez. A nemzetiségi vezetők szívesen hasonlították egy tönkrement házassághoz a magyarokhoz való viszonyukat. Andrej Hlinka, a Szlovák Néppárt vezére már 1918. május 24-én Liptószentmiklóson azt nyilatkozta: „ki kell mondanunk: A magyarokkal való ezeréves házasságunk nem sikerült, külön kell válnunk”.⁷² Hlinka is katolikus pap volt, aki a szószekekről a házasság felbonthatatlanságát hirdette. Ám a nacionalizmus elsősorban érzelmi ügy, ezért tévedtek Kossuthtól kezdve Tiszáig és Jásziig a legkülönbözőbb árnyalatú magyar liberálisok, akik azt hitték, hogy a polgárosodás sikere és a Kárpát-medence népességének gazdasági egymásrautaltsága bármilyen konstrukcióban erősebb lehet a nemzetiségek kifelé tartó erejénél. A valóságot az érzékeny pszichiáter, Ferenczi Sándor írta le mesterének, Sigmund Freudnak: „Ezekben a napokban búcsúszom szomorúsággal a korábbi Magyarországtól. Az érzés a mely eláraszt engem a gyászhoz hasonlatos. Azt jelenti mégiscsak, hogy az ország egy részétől, amellyel azonosultam, el kell szakadnom.”⁷³ Freud válaszában emlékeztette Ferenczit, hogy Magyarországot a háború folyamán két ízben is német csapatok mentették meg, Károlyiék tehát „némiképp méltatlan sietséggel” dolgoznak az Ausztriával és Németországgal való szövetség felbontásán.⁷⁴

Károlyi aligha hallgatott volna Freudra. Hívei a különbékét követelték kiabálva, az igazságot mégis az öreg Wekerle mondta ki csendesen: déli határaink, különösen Erdély tekintetében a német seregek védelmére vagyunk utalva.⁷⁵ Tisza október 22-én feloszlatta saját pártját – Herczeg Ferenc, az írófejedelem, keresztnevéen szólítva búcsúzott tőle a Károly körúti pártklubban: „köszönjük neked, István, hogy egy szürke, közömbös korban, mint a [...] tündöklő kötelességérzet példája álltál előttünk!”⁷⁶ Az örök 67-es belépett Wekerle 48-as Alkotmánypártjába, a Munkapárt zászlaja pedig a történelmi emlékezet félhomályos csarnokába került. A magyar országgyűlés 1918. október 23-án ülésezett utoljára, de amikor megjött a híre, hogy a fellázadt horvát ezredek elfoglalták Fiumét (ez ekkor még nem következett be), ráadásul a cseh katonák a magyar himnusz helyett a császári *Gotterhaltéval* fogadták a királyt Debrecen-

⁷⁰ *Képviselőházi napló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 18-i ülésnap, 315–316.

⁷¹ *Uo.*, 1918. október 19-i ülésnap, 348–350.

⁷² Idézi SZARKA László: *A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén = Emlékkönyv Zeman László 80 születésnapjára*, szerk. Fazekas József, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2008, 14.

⁷³ FREUD–FERENCZI *Levelezés*, II/2., 181.

⁷⁴ *Uo.*, 183–184.

⁷⁵ *Képviselőházi napló 1910*, XLI. kötet, 1918. október 22., 363.

⁷⁶ *A munkapárt feloszlott*, Budapesti Hírlap 1918. október 23., 7.

ben, összeomlott az addig is ingadozó parlamenti fegyelem, Wekerle lemondott.⁷⁷ A pártok ezt követő értekezletén a távozó miniszterelnök kísérletet tett egy koncentrációs kormány létrehozására, de ez megbukott azon, hogy Károlyi csak saját vezetésével, Tisza pedig csak e nélkül egyezett volna bele. Andrassy Gyula visszaemlékezései szerint Tisza nem kért részt magának a kormányban, sőt elfogadta az általános választójogot is, pedig azt két héttel korábban is a legnagyobb nemzeti szerencsétlenségnek tartotta.⁷⁸

A Magyarországon végre több napot eltöltő uralkodó Andrassy és klikkje hatása alatt cselekedett.⁷⁹ A király úgy tervezte, hogy hat-nyolc hétig itt marad, egész népes családját is magával hozta, a gödöllői kastélypark királyi csemeték vidám zsvijától volt hangos, de az idill gyorsan véget ért. Az általánossá lett politikai válság hatására IV. Károlynak hamarosan vissza kellett utaznia Bécsbe. Itt-tartózkodása utolsó napján, október 26-án már a szocialista pártvezérekkel, Garamival, Kunfival és a radikális párt vezetőjével, Jászi Oszkárral tárgyalt. A találkozót a bankár Krausz Simon hozta össze Miklós Andor, a legnagyobb példányszámú bulvárlap, az Est tulajdonos-főszerkesztője segítségével.⁸⁰ A mozgótöke és média értette meg leggyorsabban a tragikus közjogi pepceselés haszontalanságát. „Őfelsége megtalálta a magyarok szívéhez vezető utat” – harsogta Az Est félmillió példányban. Nem más volt ez, mint nyomásgyakorlás. Tisza egykori bankára az idők fordulását érző sajtó segítségével Károlyiékát akarta nyeregbe ültetni. Jásziék és Garamiék ugyan előző este a Károlyi-palotában megalakították a Nemzeti Tanácsot Károlyi elnökletével, de ekkor még mindegyikük kész volt menteni Károly magyar trónját. A Nemzeti Tanács programja nem érintette az államformát, hanem az ország függetlenségét és demokratizálását követelte. Annak a logikának az érvényesítését, amelyre az uralkodó maga adott felhatalmazást birodalma osztrák részeiben. A trón megmentésének feltétele Károlyi miniszterelnöksége lett volna, s kormányában az apósághoz lojális Károlyi Andrassynak az önálló magyar külügyminiszeri posztot szánta. „Duci bácsi” (ahogy a család hívta) azonban ezt kerekén elutasította. Andrassy – bár október közepén tett sikertelen svájci utazásán meggyőződött a Monarchia teljes elszigetelődéséről – még mindig a bécsi Ballplatzon, Metternich íróasztala mellől képzelte el a magyar diplomáciát irányítani. Október 25-én az uralkodó ki is nevezte, de minden perc új összeomlás hírért hozta. Az egyik első akta, amivel foglalkozott, József főherceg, a népszerű hadvezér tiroli frontról küldött jelentése volt: a magyar katonák nem akarnak többé harcolni, haza akarnak térni. Szurmay Sándor honvédelmi miniszter szerint frontkatonaság értetlenül szemlélte, hogy miért nem lehet befejezni a háborút, ha ellenséges földön állunk, s „már oly fényesen megvertük a muszkát, szerbet, a románt és a taliánt is?”⁸¹ Az éhező hadsereget már nem ösztönözte győzelmi akarat – a legfőbb hadúr, a király beleöszült az 1918 júniusi piavei irtózatossá válással járó csatavesztés hírébe –, a katonaság maga üzent hadat a háborúnak.⁸² Ilyen körülmények között Andrassy kétségbeesett diplomáciája üresjáratként futott. Egyetlen politikai sikere egy éjsza-

⁷⁷ HESZ Ferenc: *Fiume az összeomlás után*, A Tenger 1937/4–6., 46.

⁷⁸ ANDRÁSSY: *Diplomácia és világháború*, 172.

⁷⁹ *Mennyi időt töltött IV. Károly a budai várpalotában?*, Budapesti Hírlap 1918. november 5., 9.

⁸⁰ KRAUSZ Simon: *Életem*, Cserépfalvi, Budapest, 1937, 277–279.

⁸¹ SZURMAY Sándor: *Visszaemlékezése*, MNL OL K440 PTI 607 f, 37, 1.

⁸² SZTERÉNYI: *I. m.*, 163; WINDISCHGRÄTZ Lajos: *Küzdelmeim*, szerzői kiadás, Budapest, 1920, 117.

kai vonatút lett, amivel néhány napra megakadályozta Károlyi miniszterelnöki megbízását. A király ugyanis Károlyi október 26-i kihallgatásán, miután meggyőződött arról, hogy utóbbi nem kívánja trónja vesztét, elhatározta, hogy megteszi kormányfőnek, s kérte, utazzon vele Bécsbe a kinevezés formáságait elintézendő. Károlyi egész addigi politikai pályáján erre várt, s a király szavaitól meghatódva, úgy ahogy volt, szalonkabátban, poggyász nélkül ugrott fel a király vonatára. Károlyi azt gondolta, hogy ő az egyetlen, aki a király trónját megmentheti, az uralkodó meg azt, hogy csak egy „ultranacionalista irányzat” viheti végbe Magyarország kivezetését a háborúból.⁸³ Mint ezekben a sűrű hetekben annyiszor, az ellentétes fordulatra nem kellett sokat várni. IV. Károly – aki híres volt arról, hogy mindig a legutolsó beszélgetőtársa hatása alatt cselekszik – Andrássy intervenciójára mégis ejtette Károlyit. Egy évszázad múltán, amikor már az események története elfelejtődött és meggyökeresedett emlékezetmítoszok állítják szembe egymással az „hazaáruló” Károlyit és a „reakciós” Tiszát, nehéz elképzelni, hogy 1918 forró őszen Károlyi számított magyar hazafinak Pesten és veszélyes magyar nacionalistának Bécsben, sőt Londonban és Párizsban is.⁸⁴ Lewis Bernstein Namier, a későbbi neves angol történész, 1918 nyár végén a brit külügyminisztérium befolyásos fiatal szakértője, informátora, Victor Adler bécsi szocdem vezér véleményére alapozva úgy értékelt: „a tények Károlyiról [...] azt bizonyítják, nincs nagy választék magyar politikusokban – mindannyian a magyar imperialista állam alapján állnak”.⁸⁵ Közvetlenül a háború kitörése előtt Károlyi tett egy bátortalan kísérletet arra, hogy a magyar függetlenségi politikát orosz–francia orientációval dinamizálja, de ennél többet alig.⁸⁶ 1914 kora őszen Thomas Masaryk cseh politikus az emigrációt választotta, Károlyi viszont inkább hazajött megházasodni a francia internálásból. Itthon sem lett az antant ügynöke – ez már nagyúri önérzetével sem fért volna össze – amit a német hírszerzés kudarcha fulladt kompromittálási kísérlete is bizonyított. Svájci útján 1917-ben szövetséget nem a brit követséggel (a találkozó lehetőségét arisztokrata *nonchalance*-szal hagyta elfutni), hanem Jászival kötött. Lansing amerikai külügyminiszter 1917 végén nem neki, hanem Apponyi Albertnek adott egy utolsó esélyt az osztrák–magyar különbéke megteremtésére, amivel Apponyi nem élt.⁸⁷ Az, hogy az elkerülhetetlen vereség közeledtével az osztrák Victor Adler informálta az antant hatalmak hírszerzését a magyar ellenzékéről és nem fordítva, rávilágít arra az elkeserítő tényre: az Osztrák–Magyar Monarchiának nem volt olyan nációja, amelynek ne lett volna sokkal több kapcsolata az antanttal, mint a magyarnak.⁸⁸ Károlyi és hívei antantbarátok voltak, ez adta az október végi fuldoklásközeli állapotban a nemzeti közvélemény bizalmát, de csak *utólag* adhatunk igazat Bánffy Miklósnak és Szekfű Gyulának, akik azt hányták Károlyi szemére, hogy merész vállalkozásuk semmiféle biztosítékra, szerződésre, de még szóbeli ígéretre sem támaszkodott. *Akkor* a nacionalista véle-

⁸³ SZTERÉNYI: *I. m.*, 150.

⁸⁴ Károlyi és Tisza alakjában sűrűsödő ellenkező előjelű, de egyformán démonizáló diskurzusok elemzését lásd ROMSICS Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*, L'Harmattan, Budapest, 2004, 82–89.

⁸⁵ Idézi HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*, Kossuth, Budapest, 1978, 267.

⁸⁶ DOLMÁNYS István: *Károlyi Mihály és a „szentpétervári út” (Az orosz–magyar szövetség gondolata 1914-ben)*, Történelmi Szemle 1963/2., 167–193.

⁸⁷ HAJDU: *Károlyi Mihály*, 229–230.

⁸⁸ HAJDU Tibor: *Adatok a tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez*, Párttörténeti Közlemények 1972/3., 122.

ményvezérek, mint például Milotay István, egyöntetűen meg voltak győződve arról, hogy Károlynak volt igaza a háborút illetően: „Ön megírta, hogy mi vár reánk, Ön megírta úgy, ahogy most előttünk beteljesedik.”⁸⁹ Az erdélyi magányából október végén Budapestre felutazó Ady Endre azt táviratozta Károlynak, hogy „Akik igazán szeretik Magyarországot, együtt vannak”.⁹⁰

Fulladozók egymásba kapaszkodása

Ekkor már napok óta tüntetések folytak az utcákon, Károlyi hívei, diákok és tisztek Budára vonultak, s kitűzték a magyar zászlót a királyi várra. Budapesten október 25-én éjjel katonatanács alakult szökött tisztekből, akik szintén Károlyi palotájában ütötték fel tanyájukat. A pályaudvarokat Pogány József és más szocialista agitátorok járták, őket már a bolsevik forradalom lehetősége motiválta, amit Pogány világosan meg is mondott október 13-án a rendkívüli szociáldemokrata kongresszuson. A katonatanácsokban eleinte főleg tisztek voltak az aktívak (elsősorban az exhibicionista Csernyák Imre százados, de később a szociáldemokrata vezetés pártbeli és pártunkívüli ellenzéke, elsősorban olyanok, mint Pogány és Szántó Béla lettek a hangadók) – Kunfi hallgatólajos jóváhagyásával és fedezékében. A Károlyi-párt Gizella téri pártköre előtt szinte állandósultak a kisebb-nagyobb csoportosulások, matrózok, katonák, diákok. Budapest háziezredei, az 1-es honvédek és 32-es közös gyalogezred legénységi állománya már megbízhatatlan volt. Ezeknek az ezredeknek a frontra vezényleését Budapest főváros vezetése szívós lobbimunkával akadályozta meg a katonai parancsnokokkal szemben.⁹¹ A város tele volt katonaszökevényekkel, úgynevezett „lógósokkal” és rokkant katonákkal. A lógósok nem is nagyon bujkáltak már, a Rudas fürdő ingyenmedencéjéből már kiszorították a koldusokat, a cigarettát áruló rokkant katonák pedig pár fillérért mindenre kapható hírvivők voltak. Budapest évek óta hadsereg és a háborús kereskedelem szürke és fekete zónája és hatalmas átjáróháza volt. A budapesti pályaudvarok átmenő forgalma 1918 októberében már 155 millió volt, szemben az 1917-és 134 millióval.⁹²

Tisza nem ismerte fel a helyzetet, azt írta haza Gesztre: „forradalmi paródia”.⁹³ A Bécsből kinevezés nélkül, megszegyenítve hazatért Károlyit a Nyugati pályaudvaron ünneplő tömeg nemzetiszínű lobogókkal és Tisza István akasztófán lógó bábuival várta.⁹⁴ József főherceg, akit a király *homo regiussá* nevezett ki a kormányválság rendezésére, s aki ugyanazzal a vonattal érkezett, mint Károlyi, a pályaudvar mellékkijáratán át távozott a Várba. Andrassy egyhetes külügyminisztersége teljes kudarcba fulladt. Október 28-án nyilvánosságra hozott, Wilson elnöknek címzett válaszjegyzékben a Monarchia elfogadta az amerikai elnök összes feltételét, így különösen a délszláv és a csehszlovák követelésekre vonatkozó álláspontját, ami pedig

⁸⁹ *Milotay István nyílt levele Károlyi Mihályhoz*, Új Nemzedék 1918. október 26. Vö. KÁROLYI *Levelezése*, I., 249. (Hajdu Tibor véleménye szerint a levél mintegy fél évvel a megjelenése előtt íródott.)

⁹⁰ Ady Endre keltezetlen távirata Károlyi Mihálynak = KÁROLYI *Levelezése*, I., 251.

⁹¹ SZURMAY: *I. m.*, 2.

⁹² Alkotmány 1918. november 3., 15.

⁹³ Gróf TISZA István *Összes munkái*, VI., Franklin, Budapest, 1937, 379.

⁹⁴ Szentkirályi Béla vallomása a Tisza-perben 1921. május 10-én, BFL VII. 5.c. 1919-7083/, 1162.

félreérthetetlenül utalt az önálló csehszlovák állam megteremtésére. Ezzel Andrassy, aki néhány nappal korábban megrökönyödötten fogadta, hogy Wekerle és Tisza vissza akarja vezényelni a magyar csapatokat a frontokról, az első felelős magyar politikus lett, aki az ország integritásának megcsonkításához – ha hallgatólagosan is, de – hivatalosan hozzájárult.⁹⁵ Andrassy annak ellenére cselekedett így, hogy előzetesen Szurmay Sándor magyar honvédelmi miniszter egyértelműen megmondta neki: a jegyzékben a „cseh-szlovák” kifejezés használata világosan jogfeladást jelent.⁹⁶ Békét kötni és a birodalmat megmenteni 1918 októberében a magyar diplomácia legfelkészültebb képviselőjének is csak az jelenthette: feladni Magyarországot területi integritását. De már csak hibázni lehetett. Andrassy nyilatkozatának hatására Prágában rögtön kitört a forradalom, s az ott állomásozó magyar csapatok vérontás nélkül adták át a hatalmat a Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak. Bécsben sem volt jobb a helyzet. „Már a pikolók sem engedelmeskednek, rövidesen a főpincérek sem fognak” – mondta a bécsi Sacher tulajdonosnője arisztokrata vendégeinek, pedig ott az összeomlás napjaiban is együtt vacsorázott mindenki, aki a Monarchiában számított.⁹⁷ Október 29-én a Piavénál gyakorlatilag összeomlott a délnyugati front, ötven hadosztály közül huszonhatnál tagadták meg az engedelmességet.⁹⁸ Háromszázezren kerültek az olaszok fogságába ezen és a következő napokban, és százezrek indultak haza a frontról. Az alakulatok többsége csak azért nem bomlott fel, mert Karintiában, szlovén és osztrák területen így volt nagyobb esély arra, hogy ne fosszák ki teljesen mindenéből a katonát. Különbéke-ajánlatával Andrassy vállalta fel a németekkel való szakítás ódiúmat is. „Mit érhet egy fulladozónak, hogy a másik fulladozó belé kapaszkodik?” – indokolta később egész életpályájának külpolitikai meggyőződését leromboló döntését.⁹⁹ „Kezdetben volt a tett” – írta Goethe a *Faustban*, s a történelem szédületében nem gondolkodásunk alakítja cselekedeteinket, hanem fordítva, a tetteink determinálják gondolkodásunkat. Talán ezért sem lehet megnyugtató racionális magyarázatot találni arra, hogy miért változott meg oly gyökeresen az október 25-i Andrassy, aki azzal beszélte le uralkodóját veje kinevezéséről, hogy azzal a német szövetség kétséget kizáróan elvesz, anélkül, hogy megnyernék az antantot, az október 27-i Andrassytól, aki királya nevében felmondta a német szövetséget.¹⁰⁰ A németeket ugyan váratlanul érte Andrassy lépése, de a hosszabb távú német–magyar együttműködés szempontjából nem tulajdonítottak döntő jelentőséget sem a magyarok háborúból való kilépésének, sem a szlovákok lakta északi országrész hovatarozásának: „Magyarország Szlovákiával vagy anélkül, Balkán-állam lesz, akárcsak a többi, amely gazdaságilag a jövőben sem nélkülözheti Németországot.”¹⁰¹ A békeajánlatnak Bécsben, Budapesten és Zággrában is katalizáló hatása volt. A Monarchiát szétfeszítő nacionalista lelkesedés általános volt az utolsó napokban, amely elsősorban a dualizmus vezető nemzetei ellen pozícionálta magát – a cseh vasútvonalakon például a német kérdésre reagáltak ingerülten az

⁹⁵ Andrassy jegyzékét közli RUBINT: *I. m.*, 309.

⁹⁶ SZURMAY: *I. m.*, 15.

⁹⁷ WINDISCHGRÄTZ: *I. m.*, 146.

⁹⁸ IRINYI: *I. m.*, 185.

⁹⁹ ANDRÁSSY Gyula: *A Monarchia különbékeje*, Új Magyar Szemle 1920/1., 201.

¹⁰⁰ A szédület történelemformáló erejéről lásd Elco RUNIA: *Into cleanness leaping: the vertiginous urge to commit history*, *History and Theory* 49. (2010. február), 1–20.

¹⁰¹ TOKODY Gyula: *Magyarország kiválása az első világháborúból és a német külpolitika*, *Múltunk* 1989/1–2., 75.

addig készségesen kényelvű cseh kalauzok, a horvát vonatokon pedig magyarul megszólalni lett olykor életveszélyes. De a végső dezintegrációt, október 21-én azok német-osztrák parlamenti képviselők indították meg, akik az osztrák–magyar kiegyezéssel eltemetett nagynémet egység hívei voltak. Bécsben október 30-án a Reichsrat képviselői már az Osztrák Köztársaság címerét és alkotmányát is megszavazták. A magyar összeomlás így az utolsó volt a sorban, Bécs, Prága, Zágráb és Ljubljana forradalma után következett. „Mínek áltassuk magunkat? Ez már nem külpolitikai akció, ez sikoltás: legyen már vége, mi már nem szólunk semmit. Ennél többet már nem tehetünk, mert ez már a tehetetlenségnek a mindenre képessége” – jellemezte Az Újság vezércikkírója Andrassy ámokfutását.¹⁰² Tisza maga október 28-án keserűen írta egy hívének, hogy „az országot Andrassyék [...] a felelősségérzet teljes hiányával beledobták a káoszba”.¹⁰³ Ugyanezen a napon József főhercegnek pedig nemet mondott arra, hogy átvegye a kormányzást: „ma már égő gyújtó volnék a puszkaporos hordóban”. Károlyit javasolta, „lássa ő, hogy mit tud”.¹⁰⁴ Október 29-én Fiume végleg a horvát felkelő ezredek kezére került – az utolsó napokban összesen 150 székely katona jelentette a magyar uralmat.¹⁰⁵ A soknemzetiségű Fiume jól példázta, mit is jelentett a háborúvég és a felszabadulás anarchiája. Az utcákon lelkesült, ujjongó tömeg hullámozott, mindenki kokárdát viselt, fiumei, horvát és olasz színű, sőt horvát és olasz színekből összeállított kokárdákat is lehetett látni, csak magyart nem. Az orosz, szerb és olasz hadifoglyok csoportosan vonultak végig az utcákon. A hazavonuló magyar katonákat viszont leültették az utcán a járda kövezetére, s a bakancsot is lehúzták a lábukról.¹⁰⁶ A néhány nap múlva egymás ellen forduló olasz és horvát nacionalisták ekkor még közösen rugdalták a döglött oroszánt: a magyar címert és lobogót. A pánikba esett Jekelfalussy Zoltán, a város magyar kormányzója palotája hátsó ajtaján távozott. A sajtónak és saját beosztottjainak azt mondta, Wekerle szólította fel a távozásra, de csak magát és családját evakuálta egy szalonkocsiban. A magyar kormány tehát, melynek védelmeznie kellett volna az ország tulajdonát, utasította kormányzóját, hogy adja át, amit meg kellene védenie. Ez normális állapot? – kérdezte kétségbeesetten az *akkori* budapesti közvélemény az *akkori* kormánytól, s nem az azóta hatalmas bűnbakká növesztett Károlyi Mihálytól.¹⁰⁷ A fiumei magyar rendőrség tagjai főnökükhöz hasonlóan jártak el, összegöngyölték irataikat, polgári ruhát öltöttek és a déli vasúttal Budapestre jöttek. A többiek helyükön maradtak. (Jekelfalussy cserbenhagyásnak minősített eljárásán felháborodva a Fiumei Magyar Kaszinó a volt kormányzó nevét később törölte az elnöki tisztségéből és a ténykedését megőrkítő emléktábláról is, a Nemzeti Casinóban viszont 1920-ban már ő a közgyűlést vezető igazgató.¹⁰⁸) Ugyanezen nap Zágrábban a horvát országgyűlés, a *szábor* egyhangúan kinyilvánította elszakadását Szent

¹⁰² Rovás, Az Újság 1918. október 30., 1.

¹⁰³ Tisza István Réz Mihálynak, 1918. október 28-án, idézi VERMES: *I. m.*, 474. (A levél Andrassy nevének kihagyásával, meghamisítva került be Tisza összes műveinek kiadásába. Hiába, kultusz és hamisítás együtt jár.)

¹⁰⁴ JÓZSEF FŐHERCEG: *I. m.*, 553.

¹⁰⁵ SZTERÉNYI: *I. m.*, 229.

¹⁰⁶ HESZ: *I. m.*, 48.

¹⁰⁷ Van-e forradalom?, Az Újság 1918. október 30., 1.

¹⁰⁸ Lásd ABLONCZY Balázs: *A hikiötő alkonya. Fiumei magyarok a két világháború között = Bennünk élő múltjaink*, szerk. Papp Richárd – Szarka László, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008, 183; BABUS Antal: *Fülep Lajos az 1918–19-es forradalmakban*, Új Forrás 2002/3., 50.

István koronájától. A karzaton viharosan zúgott: „Le az elnyomókkal! Éljen Szerbia, éljenek a szerb hősök! Éljen a szerb hadsereg!” A 1990-es véres délszláv háborúk óta nehéz elképzelni, hogy a horvát parlamentben 1918 őszén a szerbeket éltették a horvát függetlenség zálogaként. Zágráb mámorban úszott a magyar uralomtól elnyert friss szabadságtól. A tömeg minden magyar és közös címert eltávolított az épületekről. Az utcákon és a nyilvános helyiségekben a tiszteket felszólították, hogy vegyék le sapkájukról a király kezdőbetűjével ellátott rozettát, s helyére horvát kokárdát tűztek. Aki nem engedelmeskedett, azon erőszakkal hajtották végre a változást. Eközben Szlavónia nagyobb részén már hamísítatlan vadnyugati rablóvilág uralkodott, a budapest–fiumei gyorsot például a horvát fővárostól tíz kilométerre egy nap alatt kétszer rabolták ki a szökött katonákból alakult rablócsapatok, az úgynevezett „zöld káder”. Elsősorban a magyar birtokosok és zsidó boltosok javainak estek neki. De az anarchia a horvátokat sem kímélte. Minden, ami az úri világhoz tartozott, hirtelen ellenség lett. Újsághírek szerint az október végi, november eleji napokban kétezer magyar család menekült a Dráván túlra Somogyba, Baranyába: tisztviselők, hivatalnokok, vasutasok, magyar földbirtokosok, zsidó kereskedők.¹⁰⁹ A fosztogatás orgiái úgy nézhetek ki, mint a verőcei Fericsánciban (Feričanci). Itt először rálöttek a polgármesterre, borát megitták. Azután a csöcselék a papra revolvert fogott, és kényszerítette, hogy pénzét előadja, majd a templomot rabolták ki. A fosztogatásban részt vevő részeg asszonyok a miseruhákat magukra húzva őrjöngtek a templomban.¹¹⁰ Hiába rendelt el az újdonsült Horvát Nemzeti Tanács általános mozgósítást, a horvát katonaság oldott kéveként bomlott. Rendet Horvátországban is a szerbek tettek, s ezzel eldöntötték, kié lesz valójában a születő délszláv állam vezetése. A magyar politikusok közül Károlyi ismerte el először a kész helyzetet, a Magyar Nemzeti Tanács nevében „testvéri szeretettel” köszöntötte Horvátországot, Szlavónia és Dalmácia szabad népét. Egyben kérő szóval fordult a délszláv nemzeti tanácshoz, hogy védje meg „egy szerencsétlen politikának délszláv területen rekedt ártatlan magyar áldozatait”. Két héttel korábban még ő is úgy gondolta, hogy Fiume magyar közigazgatás alatt maradhat, ekkor pedig úgy, hogy gesztusa révén szövetségest szerezhet a Magyar Nemzeti Tanácsnak.

Egy magányos plakáttépkedő

Október utolsó hetétől – aggodó híveinek javaslatára – detektívek figyelték Tisza István környezetét, s egy kisebb csendőregység is berendezkedett Tisza lakásán, a Városliget szélén található Hermina úti Róheim-villa alagsorában. Innen a politikus a Városligeten és a Király utcán át gyalog ment október 29-én és 30-án este is a belvárosi pártkörbe. Útközben plakátokat tépkedett, a megfigyelésére kirendelt rendőrnyomozók későbbi vallomása szerint különösen Várnai Zseni *Katonafiamnak* című falragaszokon terjesztett versét próbálta eltávolítani

¹⁰⁹ *Mi történt a Dráván túl?*, Somogyvármegye 1918. november 3., 3. Az 1918 októberében Horvátországból menekült vasutasokhoz lásd *A horvátországi vasútvonalak evakuálása 1918–1919-ben (Orning Antal állomásfőnök kálváriája)*, https://www.mavcsoport.hu/sites/default/files/upload/page/honap_dokumentuma_mav-os_menekultek_1918-1919_0.pdf.

¹¹⁰ *Mi történt a Dráván túl?*, 4.

az esőverte budapesti házfalokról.¹¹¹ Az 1912-es nagy sztrájkok idején írt vers refrénje úgy szólt: „Ne lőj fiam, mert én is ott leszek!” – s *ebben a pillanatban* arra utalt, hogy október 25-én éjjel a keménykezű Lukachich Géza bárót nevezték ki a budapesti helyőrség parancsnokának, akitől a rend minden eszközzel való helyreállítását remélték, s aki katonai rendcsinálást tervezett.¹¹² Lukachichnak elvileg elegendő számú csapata volt, 81 karhatalmi század és 37 géppuskás szakasz, sőt segítségül hívhatta az államrendőrséget és a vidéki alakulatokat is.¹¹³ A lőszerraktárak tele voltak, komoly mozgójármű-állomány is állt az altábornagy rendelkezésére. Mégsem segített a jelentős katonai készülség, sem Lukachich korábban sokszor bizonyított erélye. A megbízhatatlan menetszázadok elszállítását és friss vidéki karhatalom felhozatalát megakadályozta az akadozva működő hadi bürokrácia és a gyorsan cselekvő Landler Jenő, a vasutas szakszervezet vezére, aki október 30-án leállította a Budapestre érkező vasúti forgalmat.¹¹⁴ A soroksári munkások felfegyverkeztek, gyakorlatilag kirabolva a fegyvergyárat. A karhatalmi erők elhelyezkedése is a szervezetlenség és az elkényelmesedett bürokrácia jeleit mutatta. A fáradt legénységi állomány kint volt elhelyezve az akkor külvárosinak számító Hungária körüli laktanyákban, s naponta kellett bevonulniuk a városba, míg a katonai hivatalnokok és altisztek serege belvárosi kényelmes irodákban terpeszkedett. A mohamedán bosnyák katonáknak disznósírral főztek, ők inkább éheztek, a többiek – a legénység többsége magyar nyelvű volt – romlott káposztát kaptak, ők meg zúgolódtak. A kapkodás világos jele volt, hogy Lukachichtól elvárták, teremtsen rendet, de azt is, hogy ne akadályozza a lassan komédiába fulladó politikai kibontakozást. Akcióit emiatt az ellentmondás miatt nem kísérte, mert nem kísérhette szerencse. Az egyedüli összecsapás, a spontán tüntetésnek indult október 28-i úgynevezett lánchídi csata három halottja nem megfélemlítette a budapesti tüntetőket és még mindig nem túl szervezett vezetőit, hanem felbátorította őket, míg a fegyveres erőket demoralizálta. (Egybehangzó visszaemlékezések szerint a tömeget Friedrich István tüzelte fel.) Október 28-án a katonák már nem lőttek, hanem csak a rendőrök, azonban már az ő soraik is bomlottak, másnap küldöttségük kereste fel Károlyit és felajánlották neki szolgálataikat.¹¹⁵ Ez döntő jelentőségű volt, mert az állami erőszakszervezetek utolsó mentsvára hullott ki a hatalom kezéből. Az erős kéz hívei egyébként is teljesen megbénultak. A cenzúrának napok óta fittyet hányó sajtó már szabadon cikkezett a „Wekerle–Tisza maffiáról” és a „rend orgyilkos bestiáiról”. Ez persze nem volt igaz. A törvénytisztelő Wekerle ügyvezető kormányának október 29-i utolsó ülésén elutasította a statárium kihirdetését. Az első „magyar október” úgy győzött, hogy a kormányhivatalok nagy része észre sem vette, nemhogy tenni tudott volna ellene. A Károlyi-palota szalonjaiból október 28-án az Astoria szállóba költöző Nemzeti Tanácshoz pártolt a rendőrség nagy része, október 30-án este a főposta. A postáskisasszonyokat Hock János eskette fel a Nemzeti Tanácsra – az eskütételről Krúdy írt később lírai riportot –,

¹¹¹ Csonka János és Szanka Péter detektívek vallomásai a Tisza-per vizsgálati szakaszában 1919. november 11-én, BFL VII.18.d – 13/4029 – 1920.

¹¹² LUKACHICH Géza: *Magyarország megcsonkításának okai*, Nyugdíjas Katonatisztek Országos Szövetsége, Budapest, [1932], 56–60.

¹¹³ *Uo.*, 64.

¹¹⁴ *Uo.*, 47.

¹¹⁵ Dr. SMOLING Béla: *Ötven év múltán* [1966], kézirat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, Bq 323/206., 4–5.

a telefonközpontokban szintén a nők vették kezükbe a dolgokat. Hatvany Lajos, aki a Pesti Napló tulajdonosaként maga is az események közelébe került, úgy emlékezett, hogy a férfiak forradalmát a nők nyerték meg, akik a lekapcsolt telefonokkal tették lehetetlenné Lukachich intézkedéseit. Október 29-én történt egy elvetélt ellenforradalmi kísérlet, a Nemzetvédelmi Szövetség megalakítása, amelyet a merész és militáns jezsuita Bangha Béla kalapált össze nagy sietségben. De semmire sem ment, hiába csatlakozott hozzá az országos erdészszövetség „kétezer magyar erdész imponáló magyar erejével”, ahogy a Budapesti Hírlap tudósítója írta a rég komikussá torzult frázisokkal.¹¹⁶ A pesti aszfalt forradalmával szemben a becsületes erdészek semmire sem mentek – ha egyáltalán tudtak az egész kezdeményezésről. A helyzet politikai megoldása is kudarcot szenvedett. Hiába nevezte ki október 29-én a király Hadik Jánost miniszterelnökké, aki magyar függetlenséget, békét, birtokreformot, sajtószabadságot, általános, titkos és egyenlő választójogot hirdetett, azaz a Károlyi-féle Nemzeti Tanács programját, tehetetlen volt. Már a konzervatív újságvezér, Rákosi Jenő, az örök optimista, a „harmincmillió Magyarország” egykori megálmodója is azt írta október 30-án este a mindig lojális Budapesti Hírlap címlapjára: „Hát jöjjön Károlyi...”

Mehringér Rezsőné felszólít

A tömegek azonban nem az újra vártak elsősorban, hanem a régi felszámolására. Bár voltak, akik utólag azt hányták Lukachich szemére, hogy kardja helyett a telefonkagylóhoz nyúlt, ez igaztalan vád volt.¹¹⁷ A katonai diktatúra Budapesten Prága, Zágráb és Bécs forradalma után egyszerűen nem volt opció. Lukachich azért nem lövetett, mert nem volt kivel.¹¹⁸ Az altábornagy utolsó reményei, a megbízhatónak tartott bosnyák századok az október 31-re virradó hajnal szemerkélő esőjében oszlottak fel, miközben Jászi és Kunfi még azon töprengtek az Astoria szálló félemeleti szobáinak szőnyegén álmatlanul forgolódva, hogy holnapra felkötik vagy föbe lövik őket.¹¹⁹ Hosszú várakozás volt az utolsó nap és éjszaka, Károlyi Mihály pedig jórészt passzív szemlélője az eseményeknek. Ő akár még egy Hadik-kormányba is beleegyezett volna, de a budapesti hangulat már neki is diktált. Kidolgozott forradalmi forgatókönyve a Nemzeti Tanács többi tagjának sem volt, inkább vissza akarták tartani azokat, akik különböző terrorakciókat terveztek. Például Friedrich Istvánt, aki a Várat akarta lövetni, mert Károlyi zsigereiben még mindig a Nemzeti Casinóban tanult reflexek működtek, s a Várban morfondírozó főherceg hívására várt. Az okosabbak, mikor megunták a várakozást, hazamentek – így tett Garami Ernő, a legkevésbé forradalmár szocialista. Velük szemben a várakozás izgalmát szinte az egész magyar irodalmi elit végigasszisztálta. A Múzeum körútról jövő utolsó kósza lövések hangjára – éjjel fél kettő körül – versenyt futva inalt el a fiatal Korda Sándor filmrendező (a későbbi Sir Alexander Korda) s két sikerszerző, Kosztolányi és Harsányi Zsolt. „Nincs az bilikomos [díjnyertes] agár, amely utolérte volna őket” – írta

¹¹⁶ Budapesti Hírlap 1918. október 31., 7.

¹¹⁷ KRISTÓFFY József: *Magyarország kálváriája, az összeomlás útja*, Lampel, Budapest, 1927, 760–761.

¹¹⁸ LUKACHICH: *I. m.*, 131.

¹¹⁹ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária – magyar feltámadás*, a Magyar Hírlap kiadása, Budapest, 1989, 48.

kajánul a jól tájékozott Színházi Élet.¹²⁰ Az Astoria szűk díványai között Karinthy hasalt a drámaíró Lengyel Menyhérttel, és amikor a puskaropogás hallatára ez utóbbi ijedten felkiáltott: „Mi ez?” – Karinthy dühösen torkolta le: „Történelem!”¹²¹ Különös volt ez a történelem, a kivételesnek érzett pillanatokba természetesen fonódott bele az élet hétköznapisága. Az Astoria szálló környéke feldúlt méhkas volt, de a Nagykörúton túl csendes volt minden. Éjfél felé házaspárok sétáltak haza a forradalomból karonfogva. „Tudod, kérlek szépen, mégiscsak megvettem azt a csokrot Ilusnak születésnapjára” – csípett el egy hitvesi párbeszédet Hatvany Lajos az Országos Kaszinó kirakatai előtt.¹²² A forradalom szereplői ki-be járkáltak az Astoria forgóajtáján – a feleségét kétszer is meglátogató Károlyi Mihály az éjjel egy pár percre bent is ragadt az üvegszárnyak fogságában –, sőt a szálloda díszes éttermében még egy ideig a régi élet ment tovább. Halk vendégek vacsoráltak, készséges pincérek szolgáltak fel, csak Berkes primás húzta hangosan, amíg Hatvany Lajos rá nem szólt, hogy hagyja abba. Kívülről olyanforma volt az egész, mint egy nagyméretű, szokásos magyar képviselőválasztás.¹²³ Nem voltak barikádok, nem folyt vér, az utca sarában állott a tömeg, késő éjjel is. Október 31-én hajnali két órától a Teréz-központ egyetlen ébren levő telefonkezelője, egy Mehringer Rezsóné nevezetű fiatalasszony jelentette a vidéki katonai hadtestparancsnokságok és Budapest között az egyetlen információforrást. Semmi sem jellemzi jobban az összeomlás tragikomikumát, hogy a vidéki hadtestparancsnokságokat egy hosszúszkodás, kisgyermekes édesanya szólította fel a Nemzeti Tanácshoz történő csatlakozásra.¹²⁴ Reggel ötre már az összes vidéki alakulat csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. Hajnaltól kezdve vonultak fel a különböző ezredek csatlakozó katonáinak rendetlen csoportjai nemzeti zászlók alatt. Az Astoria előtt hat géppuska állt, amelyből négy használhatatlan volt, s a százasával odaverődött, fáradságtól és parancsmegtagadástól mámoros katonák kardjaikat az ég felé hajtva tettek esküt a Nemzeti Tanácsnak. Néhány sarokkal odébb a Veres Pálné utcai ablakából az álmatlan Ady Endre figyelte, ahogy a térparancsnokságot a Nemzeti Tanácsra felesküdt katonák hatalmukba kerítik, vezetőjük egy szélhámós matróz, Heltai Viktor. „Vállas, okos szemű zsidó” – írta róla Hatvany báró fesztelenül 1918 decemberében, nem sejtve, hogy Heltai majd Prónay Pál fehérterrorista bandáiban is megtalálja a számítását. Heltai nem sokkal később ideiglenes városparancsnokká avansált az Astoria első emeleti szobáiban, s bandáival rögtön elkezdte saját zsebe javára fordítani a forradalmat. A Nemzeti Tanács ekkor néhány újságírójt jelentett, akik a hatalom szétesésével lettek a helyzet urai: Fényes László (ő nevezi ki Heltait), Balázs Béla, Magyar Lajos, Pogány József, Szántó Béla. Balázs érkezett a legkorábban, október 29-én egy mamlasz diákot dobott ki az asztal mellől, hogy 72 órára forradalmárrá váljon.¹²⁵ Az Astoria rögtönzött forradalmárai kaszárnyákat instruáltak, szállítmányokat foglaltak le, röpiratokat szerkesztettek és nyomtattak a közeli Újságüzem nyomdájában. És persze autókat rekviráltak,

¹²⁰ *Futottak még...*, Színházi Élet 1918. november 10., 17.

¹²¹ *Uo.*, 18.

¹²² HATVANY: *I. m.*, 73.

¹²³ Juhász Nagy Sándor nyilatkozata, lásd *Diadalmas forradalom könyve*, szerk. Gellért Oszkár, Légrády, Budapest, 1918, 20.

¹²⁴ Mehringer Rezsóné visszaemlékezése = *Nagy idők tanúi emlékeznek, 1918–1919*, szerk. Lányi Ernőné, Párttörténeti Intézet, Budapest, 1958, 65.

¹²⁵ BALÁZS Béla: *Napló, 1914–1922*, Magvető, Budapest, 1982, 337–338.

hiszen ez volt az első magyar forradalom, ahol nem lovak és lovasok játszották a főszerepet. (Egy fent maradt számla szerint a forradalom napján Magyar Fiat Művek Rt. 11 teherautót bocsájtott a Nemzeti Tanács rendelkezésére, ebből 8-at törött állapotban hoztak vissza rendeltetési helyére.¹²⁶) A forradalom hazárdjátékát az egyenlőség pátoszával játszó forradalmárok nem adtak katonai védelmet a bankvezér Láczy Leó fiának, lehallgatták József főherceget és megtagadták Baltázár Dezsőtől, hogy a túlterhelt távirati vonalakon értesítse családját hollétéről. De egy sebesült katonafiúnak autót biztosítottak, hogy beteg anyját meglátogathassa, s öt mázsa szén kiutalásáról ugyanolyan határozottsággal intézkedtek, mint a pályaudvarok raktárkészleteinek védelmét biztosító karhatalomról.

„Ez a forradalom annyira pesti és magyar dolog volt, hogy megszervezve nem volt, nem készültünk fel rá s azzal a vakmerő és könnyelmű lelkesedéssel fogadtuk érkezését, ami egész életünket, minden cselekvésünket lendületessé, tempóssá teszi.”¹²⁷ A könnyűtollú Magyar Lajos írta ezeket a sorokat néhány héttel később, s igaza volt. Majdnem véletlenül robbant ki és találta meg saját medrét a forradalom – írta Kassák Lajos is önéletrészében.¹²⁸ Babits Mihály hasonlóan fogalmazott: „egymásnak ellentmondó egyes akaratok pillanatnyi véletlen találkozásából állt elő: egy nagy véletlenség volt a mi forradalmunk”.¹²⁹ A kortársak tényleg úgy érezhették, hogy a dolgok szinte véletlenül dőltek el október 31-re virradóra. Várbeli palotájában József főherceg virrasztott, Lukachichcsal és a királlyal értekezve óráról órára, aki elutasított minden vérontást. A főherceg kora hajnalban felkeltette a jámbor Hadikot, aki megkönnyebbülten adta vissza egynapos megbízatását. Károlyi reggel nyolc órakor már törvényes miniszterelnök volt, királyi jóváhagyással. Mire a polgári társadalom megborotválkozva az utcára lépett, teljes pompájában kivirágzott a forradalom. Károlyi Mihály pedig megkísérelte egy „dekomponált államban az államhatalom megszervezését”.¹³⁰ Hogy milyen sikerrel? A mítoszkedvelő magyar történelmi emlékezetben ma talán nagyobb gyűlölet övezi vállalkozását, mint Kádár Jánosét.

¹²⁶ Magyar Fiat Művek Rt. elnök levele az MNT elnökének 1919 március 8-án, MNL OL K440 Magyar Nemzeti Tanács iratai 1918–1919, X1511 6999 doboz.

¹²⁷ MAGYAR Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán*, Atheneum, Budapest, 1919, 10.

¹²⁸ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*, II., Magvető, Budapest, 1974, 432.

¹²⁹ BABITS Mihály: *Az első pillanatokban*, Nyugat 1918. november 1–16., 617.

¹³⁰ Bokányi Dezső vallomása a Károlyi-perben 1921. november 21-én, BFL VII. 2.c. 1921-36537_0228_[173] (digitális másolat).